

दर्पण समूहका छलफलहरु

दर्पण समूहहरु पूर्ण सत्र र अरु सवालहरुमा उठाइएका सवालहरुबारे छलफल गर्ने साना समूहहरु थिए । जम्माजम्मी तिनीहरु चार वटा थिए र तिनीहरुलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु भित्रको केन्द्रीय सवाल राजनीतिकरण र अरु दशा वटा मुच्य सवालहरुमा छलफल गर्न भनिएको थियो । सबै समूहहरुलाई यो केन्द्रीय सवालमा र अरु कुनै तीन सवालहरुमा छलफल गर्न भनिएको थियो । अरु सवालहरुको छनोट र प्राथमिकताको कुरा समूहहरुकै जिम्मा थियो । समूहहरुले आफ्ना सवालहरु पत्ता लगाउन पनि सक्थे ।

केन्द्रीय सवाल: सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको राजनीतिकरण

पार्टी राजनीतिमा संलग्नता, गुटवाद, पारदर्शिताको अभाव जस्ता राजनीतिकरणका नकारात्मक पक्षहरुसंग डराएर धेरै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुले स्थानीय, निर्वाचित संस्थाहरुसंग सबै खाले राजनैतिक कृयाकलापसंग अन्तरक्रिया गर्ने कुरालाई पन्चाए । समूहहरुलाई भयको उपयुक्तताबारे र यसरी पन्चाउनु पर्ने अवस्थाहरु ध्यान दिएर सोच्न भनिएको थियो । स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुको संलग्नता अथवा असंलग्नताको फाइदा र वेफाइदा बारे पनि प्रश्न उठेको थियो ।

सहभागीहरु छलफलमा
भाग लिई

मुख्य सवालहरू

सवाल १ : स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई अर्थपूर्ण र पारदर्श बनाउने रणनीतिहरू

सवाल २ : स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच पारस्परिक सहयोग वृद्धि गर्ने रणनीतिहरू

सवाल ३ : विकेन्द्रीकरण र वन विभागसंग सम्बन्धित कानून, नियम र व्यवस्थापनहरू पक्का गर्ने रणनीतिहरू

सवाल ४ : समूहगत मापदण्डमा कार्यान्वयन गर्दा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू अनि अरु सरोकार समूहहरू र स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूबीच हुने मतभेद घटाउने र कम गर्ने रणनीतिहरू

सवाल ५ : नक्कलीकरणलाई घटाउने र सोतहरूको आशोन्मुख प्रयोग गर्ने रणनीतिहरू

सवाल ६ : महिलाहरूलाई राजनीतिमा र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा सशक्तिकरण गर्ने रणनीतिहरू

सवाल ७ : स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूले लिएका विकास कार्यक्रमहरूको योजनामा, बजेटमा, कार्यान्वयनमा, निर्देशनमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको भूमिकालाई बढाउने रणनीतिहरू

सवाल ८ : स्थानीय विकासको लागि छुट्याइएका सोतहरूलाई बढाउन स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूलाई प्रभावित पार्ने रणनीतिहरू

सवाल ९ : गरीब र सुविधाविपन्न जनताहरूलाई वन उत्पादनहरूको सुविधा समान रूपले उपलब्ध गराउने रणनीतिहरू

सवाल १० : स्थानीय रूपमा, निर्वाचित संस्थाहरूलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको पक्षमा वकालत गर्न सक्ने हिसाबले प्रभावित पार्ने रणनीतिहरू

यी सवालहरूको बारेमा गाउँ-स्तरमा, जिल्ला-स्तरमा, राष्ट्रिय-स्तरमा र अन्तर देशीय-स्तरमा विशेष किसिमका जवाफहरू लिएर सबै समूहहरूलाई अनुरोध गरिएको थियो ।

दर्पण समूह छलफलहरुका पूर्ण प्रस्तुतिहरु

समूह एक

प्राथमिकता एक : गरीब र सुविधाविपन्न जनताहरूलाई वन उत्पादनहरूको सुविधा समान रूपले उपलब्ध गराउने रणनीतिहरु

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका कानून र नियमहरु स्थापना गर्दा जनसहभागितालाई बढाउने ।
- गरीब र सुविधाविपन्न जनताको जानकारीलाई ध्यानमा राखेर जनप्रतिनिधित्वमा र समुदायहरूमा संलग्न गराउन यत्न गर्ने ।
- गरीब र सुविधाविपन्न जनताहरूलाई उनीहरूको आवश्यकता अनुसार वन्य-उत्पादन घटाएको दाममा वा मुफ्तमा वितरण गर्ने । तालीम दिएर सम्भव भएको ठाउँमा, प्राथमिकताको आधारमा गरीब र सुविधाविपन्न जनतालाई काम खोजी दिएर उनीहरूलाई सक्षम बनाउने ।
- गरीब र सुविधाबाट बंचित व्यक्तिहरूका लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको आर्जनले उनीहरूका लागि हित हुने काम गर्ने ।

प्राथमिकता दुई : राजनीतिमा र सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा महिलाहरूको भूमिकालाई बढाउने

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका कार्यकारी समितिहरूमा महिलाहरूको सहभागिता ५० प्रतिशत हुने गरी कानूनतः सुरक्षित गर्ने । यस्तो कानूनको व्यवस्था नहुङ्गेल प्रतिनिधिहरूले यस किसिमको महिला नेतृत्वका लागि महत गर्नु पर्ने । यसरी नै स्थानीय प्रतिनिधिहरूले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा गरीबहरूको सहभागिताका लागि व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

प्राथमिकता तीन : समूहगत मापदण्डमा कार्यान्वयन गर्दा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु अनि अह सरोकार समूहहरु र स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूबीच हुने मतभेद घटाउने र शान्त गर्ने रणनीतिहरु

- नियम, कानूनहरु, सामुदायिक समूहहरु र स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूको पक्षमा हुनु पर्छ र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका प्रतिनिधिहरूले यसमा नेतृत्व लिनु पर्छ ।
- अहिलेका कानूनहरूका कारण मतभेदहरु उठेक्छन् । अहिलेको प्रस्तावित विकेन्द्री-करणको ऐनले वन्य उत्पादनहरु स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु दुवैलाई उपयोग गर्ने अधिकार दिएको छ । यसमा उठ्ने सवालहरु छलफल गर्न सभा/सभास्थलहरु हुनु पर्छ ।

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच उठने सीमा भगडा समाधान गर्न सहयोग प्रदान गरिनु पर्छ ।

प्राथमिकता चार : निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई जवाफदेही र पारदर्शी बनाउने रणनीतिहरू

- जनताका प्रतिनिधिहरू इमान्दार हुनु पर्छ ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूको महिनावारी खर्च र आम्दानी स्थानीय समुदायहरूको संस्थाहरूको निरीक्षणका लागि उपलब्ध हुनु पर्छ ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूको मातहतमा काम गर्ने समूहहरू र संस्थाहरूको खर्च र आम्दानी जन सूक्ष्म परीक्षाका लागि उपलब्ध गराउन प्रोत्साहन गर्नु पर्छ ।
- राम्रो काम गर्ने व्यक्ति वा संस्थाहरूलाई पुरस्कार दिनु पर्छ ।

स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तर-देशीय विशेष प्रतिक्रिया

- स्थानीय-स्तरमा उठेका समस्याहरूलाई समाधान गर्न स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूले र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको महासंघ, नेपालले आवश्यक सहयोग प्रदान गर्नु पर्छ । स्थानीय रूपमा समाधान नहुने समस्याहरूलाई राष्ट्रिय-स्तरका संस्थाहरूमा सिफारिश गर्नु पर्छ ।
- श्री ५ को सरकार, स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको महासंघ, नेपालबीच अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्नु पर्छ ।
- हिन्दू कुश-हिमायलयहरूका पहाडी क्षेत्रका एकीकृत विकासका लागि छलफल गर्ने कार्यशाला गोष्ठीहरूको आयोजना गर्नु पर्छ र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा जनताको संलग्नता समावेश गर्न संगठनहरूको निर्माण गर्नु पर्छ ।

समूह दुई

यो समूहले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू, स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरू र हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रहरूको वन खण्डको काम गरिरहेका सबै संस्थाहरूले आपसमा मैत्री कायम गर्नु पर्छ भनेर राम्रो सल्लाह दियो । अनि यो समूहले स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरू र वन उपभोक्ता समूहहरूबीचको सु-सम्बन्ध ज्यादै महत्वपूर्ण छ भनेर दृढ़ रूपमा व्यक्ति गरियो ।

प्राथमिकता एक : निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई उत्तर दायी र पारदर्शी बनाउने रणनीतिहरू ।

उत्तरदायित्व

- स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूले निर्णय गर्दा, योजना बनाउँदा, कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दा आफूलाई मुख्य रूपमा निर्णय गर्न सक्ने संस्था बनाउनु पर्छ । प्राकृतिक स्रोतहरूका लागि गाउँ समितिहरूलाई र सामुदायिक वनका लागि भने स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्था वा वन उपभोक्ता समूहहरूलाई दिनु पर्छ ।
- सबै समुदाय-सदस्यहरूलाई र वन उपभोक्ता समूहहरूलाई निर्णय गर्ने, पद्धतिमा समान अधिकार हुनु पर्छ । सबै निर्णयहरू साभका सहमतिबाट बनाइनु पर्छ ।
- यदि कुनै निर्वाचित प्रतिनिधिले निर्वाचित भएपछि आशा गरे जस्तो काम नगरे वा जनताको हित विपरित काम गरे तिनीहरूलाई फिर्ता बोलाउन पाउने, तिनीहरूको चुनाव पनि फर्काउन पाउने कानूनी अधिकार हुनु पर्छ ।
- निर्वाचित संस्थाहरूले र वन उपभोक्ता समूहहरूले वातावरण, त्यहाँ भएका प्राणी र वनस्पतिहरूको ख्याल गरेर संयुक्त रूपमा योजनाहरू बनाउनु पर्छ ।

पारदर्शिता

- सबै कामहरूमा, सबै तहहरूमा पारदर्शिता हुनु पर्छ ।
- आय-व्ययको आर्थिक कारोबारको हर-हिसाब सबै संस्थाहरूलाई, सबै समितिहरूलाई खुल्ला रूपले देखाउनु पर्छ । यसलाई स्थानीय परम्परा बनाउनु पर्छ ।
- स्थानीय चुनावहरूको प्रचार-प्रसारका लागि लगाइएको खर्च सार्वजनिक गरिनु पर्छ ।
- कुनै पनि नागरिकले आफूलाई आवश्यक परेको सूचना बिना पैसा प्राप्त गर्न सक्ने शर्त हुनु पर्छ र जनप्रतिनिधिहरूले यो कामलाई आफ्नो मुख्य काम बनाउनु पर्छ ।
- समयमा चुनाव हुनु पर्छ ।
- पारदर्शितालाई सुचारू बनाउन जनतालाई क्रियात्मक शिक्षा दिन आवश्यक छ, उनीहरूलाई आफ्नो अधिकारप्रति सचेत गराउन आवश्यक छ । नागरिक समाजमा पारदर्शिता प्राप्त गर्ने साधनहरू यिनै हुन् ।

प्राथमिकता दुई : विकेन्द्रीकरण र वन खण्डसंग सम्बन्धित ऐन कानून र नियमहरूबीच आवश्यक पूरक कुराहरू ल्याउने रणनीतिहरू

- विकेन्द्रीकरण र वनसंग सम्बन्धित कार्यहरूका लागि तल्लो तहका यथार्थहरूमा आधारित कानूनहरू आवश्यक छन् । ग्राम पञ्चायत तहमा अथवा त्यसकै हाराहारीमा कानूनहरू बनाइनु पर्छ जसले कामहरू ठीक ढङ्गले र प्रभावकारी ढङ्गले गर्न सकियोस् । कुनै सुधारको आवश्यकता पन्यो भने त्यसलाई सजिलै गर्न सकियोस् ।
- स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूबाट स्थानीय वन स्रोतको व्यवस्था गर्न वा हेरचाह गर्न नियम र उपनियमहरू बनाइनु पर्छ ।

- ग्राम पञ्चायतबाट सिफारिशहरु लिइनु पर्छ र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरुबाट तिनीहरुलाई नीति निर्माता समक्ष पन्याइनु पर्छ र यी सुभावहरुलाई कानूनले एकत्र गर्नु पर्छ ।
- कुनै पनि कानूनलाई पूर्ण रूप दिनु भन्दा पहिला स्थानीय जनताहरुबाट प्रतिक्रिया सूचना मागिनु पर्छ ।
- पानी, वन, जमीन सम्बन्धी कानून र नियमहरु एक अर्कालाई हस्तक्षेप गर्ने खालका हुनु हुदैन । राष्ट्रिय-स्तरका कानूनहरु सामुदायिक-स्तरमा पूरक कानून र नीति हुनु पर्छ ।

प्राथमिकता तीन : महिलाहरुलाई राजनीतिमा र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुमा सशक्तिकरण गर्ने रणनीतिहरु

स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरु र वन उपभोक्ता समूहहरुको सञ्चालनलाई सुधार गर्नका लागि, ती दुवै खाले संस्थाहरुको आपसी सम्बन्ध सुधार गर्नका लागि महिला सहभागिता महत्वपूर्ण छ । यो कुरा जहिले भने पनि, जसरी भने पनि मानिसहरुको प्रतिक्रिया चाहिँ एकमद अनिश्चित छ । जे गर्दु भनिन्छ, त्यो आलङ्कारिकतामा मात्र सीमित छ ।

- निर्णय गर्ने परिपाटीमा महिला सहभागिताको रास्तो अवसरका लागि सवल र प्रभावकारी कानूनहरु आवश्यक छन् ।
- महिलाहरु र सुविधा विपन्नहरुका लागि निश्चित समयका लागि मात्र स्थान सुरक्षित गरिनु पर्छ । समय निश्चित गरिएन भने, यो सुरक्षाको शर्तको दुरुपयोग हुन सक्छ ।
- महिलाहरुलाई सचेत गराउने कार्यक्रमहरु हुनु पर्छ । राजनीति र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुमा भाग लिन महिलाहरुलाई समान अवसर प्राप्त हुनु पर्छ ।
- महिलाहरुका लागि अतिरिक्त आर्यआर्जनका निश्चित कार्यक्रमहरु र त्यसबारे सूचनाहरु उपलब्ध गराइनु पर्छ ।
- ती महिलाहरु जसले प्राकृतिक स्रोत उपयोगमा भाग लिएका छन् तिनीहरुका विचार र सुभावहरु खुल्ला रूपले राख्न पाउने व्यवस्था गरिनु पर्छ । यो ज्यादै महत्वपूर्ण छ ।

समूह तीन

प्राथमिकता एक : सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरुबीच समन्वय ।

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको वढो जोड - वन उत्पादनहरुको व्यापारिक शोषण र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरुको दृष्टिकोण - सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु आर्थिक शक्तिका स्रोतहरु ।

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका निर्माताहरूलाई स्थानीय सुशासनको हातेमालोसंग चेतनायुक्त सुसम्बन्ध दिन असफल ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू निम्न समूहहरूबाट उदासिनतापूर्वक र दुःखपूर्वक सताइएको:

- राजनैतिक मालिकहरू (मन्त्रीहरू)
- वन र अरु अधिकृतहरू (जिल्ला वन अधिकारीहरू)
- माफिया समूहहरू, र
- वातावरण संरक्षण समूहहरू

जब वनहरूको संरक्षण र प्रतिरक्षाको रास्तो अवस्था हुन्छ, जब व्यापारिक शोषण गर्न सकिने बेला हुन्छ, तब यी संस्थाहरूले वन शोषण गर्ने लक्ष्य राख्दछन् ।

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू र वन अधिकृतहरूबीच साथ-साथै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू र निर्वाचित संस्थाहरूबीच मतभेद बढेर तिनीहरूलाई समाधान गर्ने प्रकृया नमिलेको बेला
- मतभेदहरूलाई समाधान गर्ने आफ्नो क्षमता र अधिकारका साथै स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरू अनि सउदैश्य जन्मेका अरु संस्थाहरूबीच प्रशंसनीय भूमिका निर्वाह गर्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई पनि सीमितता हुन्छ ।

प्राथमिकता दुई : स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबीच समन्वय वृद्धि गर्ने रणनीतिहरू

- आफ्नो क्षमता विकास गर्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले आफ्नो व्यवस्थापन सीपलाई र नियोजित उद्देश्य भएका बाहिरी संस्थाका चाहनाहरूको बुझाइलाई वृद्धि गर्नु पर्छ । सधै सतर्कता कायमै राख्नु पर्छ ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले सधै आफ्नो संकेन्द्र आफूलाई दिनहुँ चाहिने दाउरा, घाँस र जलस्रोतको संरक्षणको आवश्यकतालाई पूरा गर्ने कुरालाई केन्द्रित गर्नु पर्छ ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूसंग राजनीति-करण हुने भयदेखि निडर रहेर चेतनायुक्त ढङ्गले सुसम्बन्धित हुनु हुँदैन । कुनै पनि प्रजातान्त्रिक पद्धतिमा राजनीतिकरण त्यति नरास्तो होइन । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले आफ्नो सीपलाई तिखार्नु पर्छ, आफू जन्मेको र हुर्केको वातावरणमा सफलतापूर्वक बाँच्न सक्ने क्षमता बढाउनु पर्छ ।

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले आफ्नो कार्य-योजना र व्यवस्थापनको तयारी बढी स्वायत्तताको लागि आफ्ना आवाजहरू वन विभागले पनि उठाइरहनु पर्छ । वास्तवमा

सबै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले आफ्नो सूक्ष्म-योजनाको खटनपटन सामुदायिक संलग्नताबाट वन विभागले निर्देशित गरेको कार्यगत योजनाको सोधभर्नाको रूपमा गर्नु पर्छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको शक्ति र अधिकारको बृद्धि यही सहवर्ती रूपमा हुनु पर्छ ।

- वन विभागले आफ्नो दृष्टिकोण र प्रकृयालाई प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा देखापरि-रहेको परिवर्तन सुहाउँदो बनाउनु पर्छ । जिल्ला वन अधिकृतहरूले पनि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको क्षमता र उनीहरूभित्र रहेको शक्तिलाई बुझ्नु पर्छ । उनीहरूलाई आफ्नो अस्तित्व र अधिकारलाई चुनौती दिने संस्था नसम्भी, मित्र सम्फेर सहयोग गर्नु पर्छ ।
- स्थानीय तहमा मतभेदहरू व्यवस्थापन गर्ने नयाँ-नयाँ पद्धतिहरू आवश्यक छन् । जसरी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरू संचालन गरिएका थिए । त्यही वातावरण बनाइ राख्न तलदेखि माथिसम्म नै हेरफेर गर्न मिल्ने ठाउँहरू पनि हुनु पर्छ ।

प्राथमिकता तीन : विकेन्द्रीकरण र वन खण्डसंग सम्बन्धित ऐन कानून र नियमहरूबीच आवश्यक पूरक कुराहरू ल्याउने रणनीतिहरू

- हामी गाउँ-तहमा मात्रै अलगग वन शासन चलाउन सक्तैनौ । त्यसैले वन संरक्षण ऐनहरू, वन खण्ड शासनका कानूनहरू र विकेन्द्रीकरण पद्धतिहरूबीच पूरक कुराहरू आवश्यक छन् ।
- मतभेदका क्षेत्रहरूलाई राम्रोसंग केलाएर मात्र कुनै पनि देशले विकेन्द्रीकरणको विस्तार लाई अघि बढाउनु पर्छ । कुनै पनि तहको विकेन्द्रीकरणलाई कार्य रूप दिंदा ऐतिहासिक दृष्टिकोणलाई पनि ख्याल गरेर कानूनमा संशोधन गर्नु पर्छ ।
- सबभन्दा राम्रो प्रकृयालाई हेरेर वा यस क्षेत्रमा लागू गरिएका पूरक नियमहरूलाई हेरेर हिन्दू कुश-हिमालय क्षेत्रका देशहरूबाट पनि धेरै पाठकहरू सिक्न सकिन्छ ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूका विगत केही वर्षदेखि कृयाकलापहरूबाट पनि पाठ सिक्न सकिन्छ । मतभेदहरू निवारण गर्ने भित्री दृष्टि (ती प्रयत्नहरू जो, ‘यो नभए त्यो’ भन्ने स्थितिमा ल्याइएका सुधारहरू थिए) ।

प्राथमिकता चार : महिलाहरूलाई राजनीतिमा र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा सशक्तिकरण गर्ने रणनीतिहरू

- राजनीति र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू दुवैमा महिलाहरूको समान सहभागिता उनीहरूलाई सशक्तिकरणमा अगाडि बढाउने आवश्यकावस्था हो ।
- सुशासनका सबै तहका आरक्षणहरू समाधान होइनन् यसले त खालि यो पद्धतिमा शुरुवात बनाउने ठाउँ मात्र दिन्छ ।

- पारिवारिक र गाउँले संस्थाका सबै तहहरुदेखि नै शुरुवातको निर्माण गरिनु पर्छ ।
- सही दृष्टिकोणको सवालहरुलाई केलाउने र बुझ्ने महिलाहरुको क्षमतामा विकास गरियो भने, साथ-साथै महिलाहरुको शिक्षा र स्वास्थ्यमा ध्यान संकेन्द्रित गरियो भने सशक्तिकरणलाई प्राप्त हुनेछ ।
- महिलाहरुको आर्थिक क्रियाकलाप जस्तै महिलाहरुको सहकारी दूरधाशाला, महिलाहरुको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु - यिनीहरुले पनि महिला सशक्ति-करणको पद्धतिमा मद्दत गर्दछन् ।
- बढी भन्दा बढी रूपमा महिला समूहहरुलाई बाहिरी दुनियाँमा आउने मौका दिनु पर्छ । सम्भौता र निर्णय गर्नु पर्ने उनीहरुको सीपको विकास गर्नु पर्छ ।
- सबै जनाले सबै तहमा महिलाहरुको उत्सुकता सञ्चारित हुने ठाउँ बनाउन प्रयत्नहरु गर्नु पर्छ ।

समूह चार

यो समूहका सदस्यहरुले मतदानबाट तीन वटा सवालहरु छान्ने र प्राथमिकता दिने काम गरे । त्यसपछि चार वटा साना-साना समूहहरुको निर्माण गरे । सबैले आफ्ना कार्यहरुलाई गाउँ तह, जिल्ला तह, देशीय तह र अन्तर देशीय तहबाट हेर्ने निधो गरे ।

प्राथमिकता एक : सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु र स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुबीच समन्वय

गाउँ तह

- एउटा समन्वय समितिको निर्माण । समन्वय समितिको प्रतिनिधि, निर्वाचित संस्थाको निर्वाचित प्रतिनिधि र अरु सरोकार समूहहरुका प्रतिनिधिहरुबाट गाउँ तहको समन्वय समिति निर्माण गर्नु पर्छ ।
- सबै वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरुले हरेक तीन महिनामा आफ्ना सबै क्रियाकलापहरुको जानकारी गाउँ तहमा पठाउनु पर्छ ।
- स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरुले आफ्नो बजेटको केही भाग वन सम्बन्धी जन चेतना बढाउने कार्यक्रमका लागि प्रयोग गर्नु पर्छ ।

जिल्ला तह

- जिल्ला सभाको तहमा वन समिति छैन । जिल्ला सभा र वन समितिहरुबीच समन्वय कायम गर्न भारतमा जिल्ला तहको वन समिति गठन गर्नु पर्छ र यसलाई कार्यरत बनाउन यो वन समितिको सचिव जिल्ला वन अधिकृतलाई बनाउनु पर्छ ।

- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूमा महिलाहरूको कम्तीमा ३० प्रतिशत सहभागिता हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा महिलाहरूको कम्तीमा ४० प्रतिशत सहभागिता हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ ।
- महिलाहरूको क्षमता वृद्धि र सचेतनता वृद्धिका लागि कार्यशाला गोष्ठी, शैक्षिक भ्रमण र विभिन्न खाले कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्नु पर्छ ।
- विभिन्न संस्थाहरूमा काम गर्ने पुरुषहरूले आफ्ना महिलाहरूलाई सहभागिताका लागि प्रोत्साहित गर्नु पर्छ, अवसरहरू प्रदान गर्नु पर्छ ।
- व्यक्तिगत सम्पत्तिमा महिलाहरूलाई कानूनी अधिकार दिनु पर्छ ।
- वर्षभरी सक्रीय रूपमा काम गर्ने महिला सदस्यहरूलाई पुरस्कारको व्यवस्था गरिनु पर्छ ।
- महिलाहरूलाई बढी भन्दा बढी आत्मविश्वासी बनाउन स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूले र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले संयुक्त रूपमा उनीहरूका लागि तालीम कार्यक्रम आयोजना गर्नु पर्छ ।
- महिला समूहहरूले तयार पारेका सामानहरू बेच्न सुहाउँदो र उपयुक्त बजारहरूको व्यवस्था मिलाउन स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूले सक्रीय भूमिका निभाउनु पर्छ ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका सदस्यहरूले उनीहरूका समस्या र तिनीहरूको समाधान बारे छलफल गर्न संयुक्त रूपमा सम्मेलनको आयोजना गर्नु पर्छ ।

जिल्ला तह

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा महिलाहरूको नेतृत्वको योग्यता बढाउन तालीमका व्यवस्थाहरू मिलाउनु पर्छ ।
- जिल्ला तहका सुशासनका संस्थाहरूमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व हुनु पर्छ ।
- निर्वाचित महिला सदस्यहरूले महिनाको एक या दुई पटक बैठक बोलाउनु पर्छ र जिल्ला सभाका निर्वाचित सभापति र उप-सभापतिलाई सहभागिताका लागि आमन्त्रण गर्नु पर्छ ।

राष्ट्रिय तह

- स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूमा र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा महिलाहरूका लागि आरक्षण हुनु पर्छ ।

अन्तर-देशीय तह

- विभिन्न सबालहरूको तुलनात्मक अध्ययन र महत्वपूर्ण समाधानहरूका लागि महिलाहरूका बैठकहरूको आयोजना गर्नु पर्छ ।

- अध्ययन भ्रमण र कार्यशाला गोष्ठीहरुको आयोजना गर्नु पर्छ ।

प्राथमिकता तीन : विकेन्द्रीकरण र वन खण्डसंग सम्बन्धित ऐन, कानून र नियमहरुबीच आवश्यक पूरक कुराहरु ल्याउने रणनीतिहरु

गाउँ तह

- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरुका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुका सदस्यहरुलाई वर्तमान कानून र नियमहरु बारे सूचना प्रदान गर्ने ।
- कानूनी बाधाहरुबारे समाधान खोजन अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरुको आयोजना गर्ने ।
- ऐन-कानूनका सकारात्मक नकारात्मक पक्षहरुबारे प्रवचन कार्यक्रमहरु आयोजना गर्ने, कार्यपत्रहरु तयार गर्ने, सम्भावित संशोधनका सल्लाहहरुलाई स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरु मार्फत् केन्द्रीय तहमा पठाउने ।
- स्थानीय संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु बीचका अधिकारका नक्कलीकरणहरुलाई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुका प्रतिनिधिहरु र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरुका प्रतिनिधिहरुबीचको अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरुद्वारा हटाउने । नेपालमा इसिमोडको सहयोगमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको महासंघ, नेपालका सभापतिले यस प्रकृयालाई अघि बढाउन अग्रसरता लिनु पर्छ ।

जिल्ला तह

- वन समितिहरु/उप-समितिहरुले वन-नीतिहरु तर्जुमा गर्न विशेषज्ञहरुको खोजी गर्नु पर्छ र तिनीहरुलाई बेला-बेलामा बैठकहरुमा पनि डाक्नु पर्छ ।
- जनपक्षीय वन कानूनहरु बनाउन वन समितिका सदस्यहरुले वन ऐनसंग सम्बन्धित बुँदाहरु तयार गरिसकेपछि, समुदायका सदस्यहरुसंग बसेर तिनीहरुले आफ्नो ज्ञान बढाउन कार्यरत रहनु पर्छ ।

राष्ट्रिय तह

- नीति निर्णय गर्नुभन्दा पहिले सरकारले विभिन्न सरोकार समूहहरुसंग छलफल गर्नु पर्छ ।
- सम्बन्धित ऐनहरुको नक्कलीकरणको बारेमा छलफल गर्न एउटा राष्ट्रिय सभास्थलको आयोजना गर्नु पर्छ ।

अन्तर-देशीय तह

- तुलनात्मक अध्ययन गर्न अखिलयार दिनु पर्छ ।
- सम्बन्धित देशहरुमा अध्ययन भ्रमण र कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गर्नु पर्छ ।

पूर्ण सत्र

नेपालको विकेन्द्रीकरण ऐन र वन ऐनको तुलनात्मक विवेचना

- नारायण बेलबासे र ध्रुवेश रेग्मीद्वारा

नारायण बेलबासे र ध्रुवेश रेग्मी वातावरणीय कानूनका विशेषज्ञहरु हुनुहुन्छ उहाँहरु जनसाधारणको लागि कानून फरममा कार्यरत हुनु हुन्छ । उहाँहरु नेपालमा वातावरणीय ऐनको रचना र व्यवस्थाका क्षेत्रमा सक्रीय हुनुहुन्छ । नेपालको कानूनलाई अन्तर्राष्ट्रिय वातावरणीय कानूनसंग मिलान गर्न, यस्ता ऐन-कानूनलाई कार्यान्वयन गर्न र वातावरणीय कानूनबारे अनुसन्धान गर्न पनि सहयोग गर्नु हुन्छ ।

नेपालको सामुदायिक वन व्यवस्थापन र स्थानीय सु-शासनबीच सुसम्बन्धका सवाल र चुनौतीहरु

- अमृतलाल जोशीद्वारा

अमृतलाल जोशी श्री ५ को सरकार, नेपालका वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयका प्रमुख योजना अधिकृत हुनुहुन्छ । नेपालमा सामुदायिक वन कार्यक्रम कार्यान्वयनमा उहाँको प्रमुख भूमिका छ ।

सभापति: गणेश प्रसाद तिमिल्सना, सभापति, जिल्ला विकास समिति, पर्वत जिल्ला, नेपाल ।

नेपालको विकेन्द्रीकरण ऐन र वन ऐनको तुलनात्मक विवेचना

- नारायण बेलबासे र ध्रुवेश रेग्मीद्वारा

नेपालका पहाडी किसानहरूले आफ्नै जाँगरमा स्थानीय वन व्यवस्थापनको प्रणालीहरूलाई ऐतिहासिक रूपमा स्थापित गरेका छन् । यी प्रणालीहरूले स्थानीय रूपमा मान्य नियमहरूलाई समावेश गरेका छन्, जस अनुसार स्पष्टसंग परिभाषित एउटा हितग्राही समूहले वन उपयोगलाई नियमित गर्दै र बाहिरियाहरूलाई अलगै राख्दै । गाउँले समुदायहरूले एउटा समूह निर्माण गर्दैन्; वनको केही क्षेत्र रानी वनको रूपमा राख्दैन्; हरेक वर्ष केही महिना प्रयोग गरेर बाँकी समयचाहिँ पुनरुत्पादनका लागि ढाडी दिन्छन् । यही अभ्यासले नै नेपालको आजको सामुदायिक वन प्रणालीलाई जन्म दिएको हो । रानी वन चलाउने नियमलाई तोड्नु दण्डनीय हुन्छ र यस्तो रानी वनलाई त्यस क्षेत्रका अरु गाउँहरूले पनि इज्जत गर्दैन् । आजभोलि पनि स्वामित्व र ऐन कानूनसंग निरपेक्ष रहेर पनि समुदायहरूले वन व्यवस्था गरेका उदाहरणहरु जीवित छन् ।

१९५७ साल भन्दा पहिला, वन उपभोगको नियमितता र वन स्रोतका लागि लगानी गर्ने खास नेतृत्व वेगरै पनि स्थानीय समुदायहरु आफैले वन संरक्षण गरेका थिए । तर १९५७ सालको राष्ट्रियकरणदेखि चाहिँ परम्परागत रूपमा पाइरहेका सुविधाहरु पाइँदैनन्, तिनीहरूलाई सीमित गरिन्छ भन्ने डरले मानिसहरूले नकारात्मक रूपमा व्यवहार गर्न थाले । चाँडै नै बच्चत गरिने जमीनको स्वामित्वका लागि कुनै क्षतिपूर्ति दिइएको थिएन, त्यसैले आफ्नो जमीन राष्ट्रियकरण होला भनेर धेरैले जानाजान आफ्नो वनको फडानी गरे । वन व्यवस्थापनमा सामुदायिक उत्तरदायित्व हराएर गयो, वनहरु जसले जे गरे पनि हुने खुल्ला आर्थिक स्रोतहरु भइदिए । संस्थागत क्षमताको अभावमा वनहरूमाथि राज्यको नियन्त्रण असफल भयो ।

१९६१ को वन ऐनले वनहरूको प्रशासन राज्यलाई प्रदान गन्यो, राज्य स्वामित्वमा रहेका केही वनहरूलाई स्थानीय तहमा सुम्पेर, अरु वनहरूलाई भोग-बन्धकीको रूपमा जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पेर सरकारी नियन्त्रण पुनःस्थापना गर्न सोज्यो । सत्री दशकको मध्यमा नीति-निर्माताहरूले वन व्यवस्थाका लागि वनमा भर पर्ने स्थानीय मानिसहरूको सहभागिता महत्वपूर्ण छ भन्ने कुरा महसुस गरे । सरकारी प्रस्तावकत्वमा काठमाण्डौमा १९७५ मा भएको वन व्यवस्थापन सम्मेलनमा गैर-सरकारी संस्थाहरूको संलग्नताले एउटा महत्वपूर्ण उचाइ प्राप्त गन्यो । देशभरिका वन अधिकृतहरूले आफ्ना माथिल्लो तहको अधिकारीहरूसंग मुख्य सभास्थलमा भेट गरे । त्यसपछि नेपालमा कानूनी कार्यको शृंखला शुरु भयो, जसले अहिलेको सामुदायक वनको भावनासंग एकदम नजीक ल्यायो । वन उपभोग गर्ने सम्पूर्ण मानिसहरूको पूर्ण सहभागिताको वातावरण सिर्जना गर्न नसक्ने अव्यवहारिक वन नियमहरूका कारणले गर्दा प्रारम्भिक सफलता सीमित थियो ।

१९६८ मा, सरकारले वन नीतिमा औपचारिक रूपमा पुनर्विचार गर्ने चासो देखायो । त्यसले १९८८ को वन खण्डको गुरु योजना (MPFS) निर्माणलाई मध्य तथा दीर्घकालीन उद्देश्यहरु र साधनहरु मिलाउनका लागि, वनलाई अर्को शताब्दीसम्म फैलाएर लानका लागि नीति र योजनात्मक रणनीति चुलीमै पुऱ्यायो । वन खण्डको गुरु योजनाका प्राथमिकता दिइएका उद्देश्यहरु हुन्-दीगो किसिमले, जनताका लागि आधारभूत रूपमा चाहिने दाउरा, काठ, धाँस र अरु वन-पैदावारहरूको आवश्यकतालाई पूरा गर्नु । वन स्रोतहरूको विकासका लागि, व्यवस्थाका लागि र संरक्षणका लागि जनताहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्नु । महिलाहरूको सहभागितालाई पनि योजनाको मार्ग दर्शनमा राखिएको छ, जसले उपभोक्ता समितिका सदस्यहरूमा एक तिहाई महिलाहरु हुनु पर्छ भनेर जोड दिन्छ । सामुदायिक र व्यक्तिगत वनहरूलाई प्राथमिकता दिइन्छ । व्यक्तिहरूको र समुदायहरूको सक्रीय सहभागिताद्वारा उनीहरूको आधारभूत आवश्यकताहरु पूरा गर्ने हिसाबले वन स्रोतको विकास र व्यवस्था गर्ने नीति छ । पहुँच पुग्न सक्ने पहाडी वनहरु समुदायहरूले चाहे जति र व्यवस्था गर्न सक्षम भए जति क्रमबद्ध रूपले हस्तान्तरण गर्ने नीति छ । १९९० को राजनैतिक प्रणालीको परिवर्तन अनुसार सामुदायिक वन नियमहरूलाई संसोधन गरियो, जिल्ला वन अधिकृत (DFO)

हरूलाई उपभोक्ता समूहहरु निर्माण गर्ने अधिकार दिइयो, वन हस्तान्तरण गर्ने र प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने अधिकार पनि दिइयो । सामुदायिक वन विकासका सबै खंडिला फाइदाहरु उपभोक्ता समूहहरूलाई हुने भए ।

यसको साथसाथै प्रजातन्त्र र बहुदलीय व्यवस्थाको प्रादुर्भावपछि विकेन्द्रीकरणले पनि नेपालमा ठाउँ लिई अगाडि बढिरहेको छ । १९६५ पछि नेपालमा विकेन्द्रीकरणको नीति विभिन्न अवस्थामा देखा पन्यो र १९८३ को विकेन्द्रीकरण ऐनको रूपमा पूर्णता प्राप्त गयो । यो ऐनले उपभोक्ता समूहहरुको विचार अनुसार स्रोत व्यवस्थापन स्थानीय समुदायहरूलाई सुम्पने सरकारी आन्दोलनको कोसे-दुङ्गलाई प्रस्तुत गरेको छ । सन्देशवाद ! स्थानीय राजनैतिक बुर्जुवा वर्गहरूलाई विकास बक्सिसको सहुलियत प्रदान गरेर राष्ट्रिय सरकारले शक्ति हत्याउन गरेको प्रयत्नलाई पनि यो कानूनले प्रतिनिधित्व गर्दै । तर जेहोस्, प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि यो सार रूपमै शक्तिहीन भयो । अप्रिल १९९६ मा प्रधानमन्त्रीको सभापतित्वमा एउटा नयाँ उच्च तहको विकेन्द्रीकरण संयोजन समिति (HLDCC) स्थापित भयो । समितिका नीति मध्येका सिफारिशहरु निम्न छन्-स्थानीय तहमा सहभागितात्मक विकास र निर्णय गर्ने पद्धतिलाई अनुशारण गर्ने, स्थानीय तहमा सहभागितात्मक विकास र निर्णय गर्ने पद्धतिलाई अनुसारण गर्ने, स्थानीय तहमा स्रोतहरु परिचालित गर्ने र स्थानीय स्वसुशासन संस्थाहरूलाई संस्थागत गर्ने । आयोगले प्रतिवेदनमा पनि लेखेको छ, वन ऐन र नेपाल खानी ऐन अनुसार स्थानीय सरकारले प्राकृतिक स्रोतहरुबाट प्राप्त गर्ने आमदानी सम्बन्धी एक अर्कासंग विरोधी प्रावधानले गर्दा मतभेदहरु भएका हुन् । फलतः यसले यी प्रावधानहरूलाई कि त संशोधन गर्न, कि त खारेजी गर्न सिफारिश गर्दै । जेहोस् यो प्रतिवेदन सामुदायिक वन उत्पादनहरूको व्यवस्थापन र प्रयोग बारेचाहिँ मौन छ । स्थानीय स्वसुशासन प्रस्तावित कानून (LSGB) तयार भइसकेको छ संसदमा पेश भइसकेको छ । एकपल्ट विधिद्वारा स्थापित गरिएपछि यसले सरकारको सबभन्दा नयाँ विकेन्द्रीकरणको चासोलाई कार्यान्वयन गर्न कानूनी बनौट प्रदान गर्दै ।

१९९० को नेपालको सम्बिधानले विकेन्द्रीकरणद्वारा जनतालाई शक्तिको स्रोतको रूपमा चित्रित गर्दै । धारा २६ (३) अनुसार राष्ट्रले राष्ट्रिय कल्याणलाई सुहाउने, उपयोगी हुने, मुनाफा हुने हिसाबले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत र पैतृक द्रव्याधिकारलाई संचालन गर्नु पर्ने नीतिको आवश्यकता औल्याउँछ । यद्यपि धारा २६ ले विशेष गरेर सामुदायिक वनको उल्लेख गर्दैन, तर पनि यसले त्यस्तो कानूनी मान्यता दिन्छ, जुन स्थानीय उपभोक्ता समूहहरूले सामुदायिक वनहरूको सुरक्षा, व्यवस्था र उपयोग गर्नु पर्ने कुराहरु वरिपरि घुमिरहन्छ । नयाँ वन ऐन १९९३ र वन नियमावली १९९५ लाई विधिद्वारा स्थापित गरेर, वन उपभोक्ता समूहहरूलाई कानूनी सत्ताको रूपमा मान्यता वन उपभोक्ता समूहहरूलाई संस्थागत गर्ने श्री ५ को सरकारको रचनाबद्धता प्रदर्शन गरेको छ । वन उपभोक्ता समूहहरु निर्माण गर्ने, दर्ता गर्ने, कार्य-योजना तयार गर्ने, सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्ने, वन उपभोक्ता समूहको कोष व्यवस्थित गर्ने र वन उत्पादनहरूको संग्रह,

बिक्री तथा वितरणलाई संगठित गर्ने कारबाईका सबै पद्धतिहरूलाई नियमित गरियो । यदि जिल्ला वन अधिकृतले वन उपभोक्ता समूहले कार्य योजना अनुसार काम नगरेको भेट्टाए भने, वातावरणलाई नराम्भो असर पर्ने गरी अथवा वन ऐन र नियमावलीले दिएको आज्ञाभन्दा बिम्ल्याटो काम गरे भने जिल्ला वन अधिकृतले वन उपभोक्ता समूहको दर्ता खारेज गर्न सक्थे र सामुदायिक वनको स्वामित्व पुनः कब्जा गर्न सक्थे । वन उपभोक्ता समूहलाई आफ्नो कुरा भन्ने मौका दिइनु पर्छ र क्षेत्रीय वन निर्देशकहाँ अपिल गर्ने अधिकार छ ।

हस्तान्तरण गरिने वनहरूको संख्या नयाँ ऐन र सघन तालीम कार्यक्रमहरूपछि वढला भनेर आशा गरिएको थियो । जिल्ला वन अधिकृतहरूले लक्ष्य राखेभन्दा हरेक वर्ष घटिरहेको छ । किनकि पद निर्माण सहयोगको माग अहिलेका सामाजिक संस्थाहरूले पूरा गर्न सक्ने भन्दा धेरै माथि छ । तथ्य तालिकाले वन उपभोक्ता समूहहरूले प्राप्त गरिरहेका सामुदायिक वनहरूको संख्या १९८७/८८ देखि हरेक वर्ष बढिरहेको देखाउँछ । १९९७ को अन्तमा ६०२२ वन उपभोक्ता समूहहरू छन्, नेपलभरिका ५९ जिल्लाहरूमा ६ लाख ४० हजार घर-परिवारहरू वन उपभोक्ता समूहहरूमा संलग्न छन् । सामुदायिक वन नीति, ऐन र कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन भने क्षेत्र-क्षेत्रमा फरक-फरक छ । यसले धेरै समस्याहरू सृजना गरेको छ र समस्याहरू घटनुभन्दा निकट भविष्यमा भन-भन बढेर जानेछन् । शासकहरूको प्रतिरोध-खासगरेर ती सरकारी अधिकृतहरू जसलाई वन नीति हेनै, लागू गर्ने जिम्मा दिइएको छ, तिनीहरूको व्यवहारले नयाँ सामुदायिक वन ऐनहरू प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न अवरोध भइरहेछ । नेपालका थोरै सरकारी अधिकृतहरूले मात्र वन स्रोतहरूलाई स्थानीय जनताहरूले स्वामित्व प्रदान गर्न सक्ने, व्यवस्था गर्न सक्ने अपरिभाषित अधिकारमा विश्वास गर्दछन् ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, १९७४ अन्तरगत मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली १९९६ लागू गरियो । यसले नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूले धेरिएका उपभोक्ता समूहहरूलाई प्रोत्साहित गर्न अर्को कानूनी औजार प्रदान गयो । त्यसै जलस्रोत ऐन १९९२ (WRA) ले सिंचाई विभागमा दीगो विकास प्रदान गर्ने जल उपभोक्ता संघलाई पञ्जकृत (दर्ता) गर्ने कानूनी जग प्रदान गयो ।

साधारणतया विकेन्द्रीकरणको बारेमा भन्नु पर्दा सम्बिधानले आधारभूत संरचना प्रदान गरे तापनि विकेन्द्रीकरणका लागि एउटा प्रभावशाली जग र स्पष्ट योजनाको अभाव हुनु चाहिँ यसको कमी रहन गयो । सम्बैधानिक निर्देशहरू कार्यान्वयन गर्नको लागि तीनवटा स्थानीय सरकारी ऐन विधिद्वारा स्थापित गरियो-गाउँ विकास ऐन १९९२, नगरपालिका ऐन १९९२, र जिल्ला विकास ऐन १९९२ । तिनीहरूले दुई तहका स्थानीय सरकारी संस्थाहरू प्रदान गरे सर्व साधारण तहमा-गाउँ विकास समिति (गा.वि.स.) अथवा नगर पालिका र जिल्ला-तहमा जिल्ला विकास समिति (जि.वि.स.) । स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूलाई विकास गर्ने शक्ति र विकेन्द्रीकरण प्रदान गरेर नेपालमा सहभागितात्मक

प्रजातन्त्र र स्थानीय विकासको जग ओच्च्याइयो । सरकार विकेन्द्रीकरणको पद्धतिमा समर्पित देखियो ।

जनताको सहभागितालाई अगाडि बढाउन स्थानीय सरकारी संस्थाहरु र विकास कार्यक्रमहरूबीच सु-सम्बन्ध जोइन आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नु भनेर गैर-सरकारी संस्था (NGO) हरूलाई पनि कानूनमा ठाउँ दिइयो । प्रत्येक गा.वि.स.मा गाउँ विकास योजनाहरु पत्ता लगाउन, तर्जुमा गर्न, निरीक्षण गर्न, मूल्याङ्कन गर्न, हेरविचार गर्न गा.वि.स. गैर-सरकारी संस्थालाई प्रोत्साहित गर्न कृतज्ञ थियो {धारा ५१ (१)} । गैर-सरकारी संस्थाहरूले योजनाहरूको कार्यान्वयन गा.वि.स.को संयोजनमा गर्न आवश्यक थियो । यद्यपि तिनीहरूका अधिकारहरु, कर्तव्यहरु र कार्यहरूको खुल्ला बयानको त्यहाँ कमी भने छैदै थियो ।

जेहोस् यी ऐनहरु शक्तिशाली थिए र स्थानीय स्वसुशासन प्रस्तावित कानूनपनि संसदमा पेश गरिसकिएको थियो । विशेषज्ञहरूको भनाइ थियो - जनताहरूलाई सामुदायिक विकासमा र निर्णय गर्ने पद्धतिमा सहभागी गराउन सशक्तिकरण गर्न गम्भीर प्रयत्नहरु भएका छैनन् । धेरैजसो विकासका कार्यक्रमहरु केन्द्रबाट सञ्चालित थिए र तिनीहरूको सकारात्मक प्रभाव जनताका जीवनमा पन्यो कि परेन भनेर पर्यवेक्षण पनि गरिएको थिएन । जि.वि.स.हरूले थाहा पाइरहेका थिए - तिनीहरूले सिफारिश गरेका कार्यक्रमहरूभन्दा अरु कार्यक्रमहरूचाहिं केन्द्रबाट स्वीकृत भइरहेका थिए । गा.वि.स. र माथि-माथि पनि निर्णय गर्ने पद्धतिमा पारदर्शिता साधारणतया छैदै थिएन, वन भनौं कुख्यात थियो । आर्थिक अनियमितता अपवादभन्दा पनि नियम जस्तै थियो । लेखा जाँच शायदै हुन्थ्यो । मानिसहरूले गा.वि.स.हरु, नगरपालिकाहरु र जि.वि.स.हरूका आर्थिक कारोबारका बारेमा छलफल गर्ने पाउँदै पाउँदैनथे भने पनि त्यति फरक पर्दैनथ्यो । विकेन्द्रीकरणले कार्यिक द्विविधा ल्याउँथ्यो र समाधानहरु अप्राप्य हुन्थे । प्रशासकहरु आफ्ना राजनीतिक साथीहरूसंग सम्बन्ध राख्ना व्यवसायिक आदर र सूचना प्रदान गर्ने कुरामा कमी देखाउँथे । हस्तक्षेप गर्न र आफ्ना 'नागरिक' सहकर्मीहरु भन्दा सूचनाले बढी लेस हुन शासकहरु अम्यस्त थिए । सांसदहरूको र जिल्ला-तहका राजनीतिज्ञहरूको भूमिकाकोबीचमा पनि कार्यिक सीमारेखाको स्पष्टताको अभाव थियो । स्थानीय राजनीतिज्ञहरु, सांसदहरु स्थानीय राजनीतिबाट टाढै रहन् र तिनीहरूको शक्ति ऐन कानूनमा, नीतिमा र काठमाण्डौमा संकेन्द्रित होस् भन्ने चाहन्थे । गा.वि.स.हरु र वन उपभोक्ता समूहहरूको सम्बन्धमा केही विशेषज्ञहरूको भनाइ थियो साधारणतया गा.वि.स.का सदस्यहरु उपभोक्ता समूहहरूप्रति साहै नै सहयोगी थिए । गा.वि.स.हरु र वन उपभोक्ता समूहहरूले आत्मविश्वासका साथ र एक अर्काप्रति राम्रो विश्वासका साथ काम गर्न सके सामुदायिक वन एकदमै सफल हुन सक्यो । गा.वि.स. र वन उपभोक्ता समूहको पारस्परिक सहयोगको महत्वलाई थाहा पाएर वन विभागले परिचय तालीम कार्यक्रमहरु आयोजना गर्न थालेको थियो - सामुदायिक वन कार्यक्रमप्रति गा.वि.स.का सदस्यहरूलाई ग्रहणक्षमी बनाउन । निसन्देश, उपभोक्ता समूहहरूको भन्दा गाउँको सम्पूर्ण

विकासमा आज्ञा प्रदान गर्न गा.वि.स.को ठूलो अधिकार थियो । उपभोक्ता समूहहरु प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा संकेन्द्रित भएका हुनाले त्यसले उनीहरूलाई केही जानकारी हासिल गराएको थियो जुन कुरा धेरै गा.वि.स.हरूमा थिएन । यिनीहरु बीच सुसम्बन्ध र कार्यविधिको संयोजनको विकास भए यी संस्थाहरूले एक अर्कोलाई सघाउन सक्ये । यो कुराको अभावले व्यवस्थापन र प्राकृतिक स्रोतहरूको दीगो उपयोग साथसाथै गा.वि.स.-तहका विकासका क्रियाकलापहरूबीच ठूलो खाडल थियो । यसले विकेन्द्रीकरण र स्थानीय स्वायत्तताका सिद्धान्तहरु र नीतिहरूलाई विफल पार्थ्यो ।

मतभेदहरु जहिले पनि विकाशोन्मुख अवस्थामा देखिन्थे । यसरी नदेखिए समाधान पनि हुँदैनन् । नयाँ नियम कानून बनाउने व्यक्तिहरूले महसुस गर्नु पर्छ, तिनीहरूसंग स्थलगत अनुभवको अभाव छ । सबभन्दा चाहिएको कुरा हो, सचेतनता भएको कार्यविधि जसले मतभेद समाधान गर्ने चासो देखाइ हालोस् । सामुदायिक वन सम्बन्धमा धेरैमतभेदहरु देखा पर्न सक्छन् । सामुदायिक वन नेतृत्वहरूका सम्बन्धमा धेरै नै कानूनी-अस्पष्टताहरु पनि छन् । उदाहरण स्वरूप, वन उपभोक्ता समूहहरूको निर्णय र कार्यको आधिकारिकताको बारेमा वन ऐनमा अन्तरविरोध देखा पर्दछ । १९९० को सम्बिधानले जोड दिए अनुसार, वन विभागको पद-क्रम अनुसार अन्तिम अधिकार जनतामा होइन वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय (MOFSC) मा रहन्छ । भाषाका यस्ता असंगति र अधिकारी प्रतिनिधिको अनिश्चिततालाई सच्याइनु पर्छ । सामुदायिक वनको सफलताका लागि यी कुरा पूर्वाधार हुन् । कुनै कुनै नियमहरु वन उपभोक्ता समूहहरूलाई विनाकारण हस्तक्षेप गर्न र अमिल्दो परिस्थिति सृजना गर्न जानाजान थपिए जस्तो लाग्छ ।

जिल्ला वन अधिकृतले वन उपभोक्ता समूहबाट सामुदायिक वन फिर्ता लिए भने क्षेत्रीय वन निर्देशक कहाँ अपिल गर्न सकिन्छ र उनको निर्णय नै अन्तिम हुन्छ । कानूनी अदालतमा जाने कुनै सुविधा विद्यमान छैन । जिल्ला वन अधिकृत र क्षेत्रीय वन निर्देशक दुवै वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय (MOFSC) का सेवक हुन् त्यसैले त्यो निर्णय अपक्षपाति हुन्छ भनेर भन्न सकिदैन-यसरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई यसले उल्लंघन गरेको छ । यो सवालको वारेमा एकदमै गंभीरतापूर्वक सोच्न जरुरी छ, किनकि जिल्ला वन अधिकृतले सामुदायिक वन फिर्ता लिने निर्णय निम्न-तहको त्यस्तो साधारण कर्मचारीले तयार पारेको प्रतिवेदनको आधारमा गर्न सक्छन् जसको प्राविधिक ज्ञानबारे सजिलै प्रश्न गर्न सकिन्छ । गहिरो विवेचनाले देखाउँछ अरु दुरुहता र अन्तर विरोधहरु पनि छन् ।

वन र विकेन्द्रीकरण ऐन बीचमा पनि अन्तरविरोधसंग सम्बन्धित समस्या छ । स्थानीय सरकारी संस्थाका सदस्यहरु, गलतपूर्वक, विश्वास गर्द्धन्; गा.वि.स.अथवा जि.वि.स.क्षेत्र भित्रका वनहरु गा.वि.स.अथवा जि.वि.स.का सम्पत्तिहरु हुन् । वन ऐनले गा.वि.स.र जि.वि.स.को राजनैतिक तहलाई छाडी दिएको छ, कोषको अभावमा यी समाधान नभएर

त्यसै रहन सक्छन् जब कि वन उपभोक्ता समूहसंग भने विकास कार्यका लागि प्रचूर मात्रामा (कोष) हुन सक्छ । यदि विकेन्द्रीकरण ऐन पूर्ण रूपले कडाइका साथ पछ्याउने हो भने, सामुदायिक वन कार्यक्रम अप्त्यारोमा पर्न सक्छ । यसरी गा.वि.स.र जि.वि.स.का प्रतिनिधिहरूको दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउन सचेतना र तालीम साहै नै उपयोगी छ, किनकि वन उपभोक्ता समूहहरू, गा.वि.स.हरू र जि.वि.स.हरू एक अर्कामा भर पर्नु पर्ने संस्थाहरू हुन् र यी तीनवटै उनीहरूको साफा लक्ष्य प्राप्त गर्न मरिमेटिरहेका छन् ।

वन ऐन १९९३ र विकेन्द्रीकरण गर्ने कानूनहरूमा प्रयोग गरेका भाषागत असमानताहरूले पनि अलमलमा पार्छन् । जि.वि.स.ऐन र गा.वि.स.ऐनले जि.वि.स.हरू र गा.वि.स.हरूलाई उपभोक्ता समूहहरू माथि, उनीहरूको निर्णय गर्ने पद्धतिहरूमाथि, योजना कार्यान्वयनमाथि वास्तवमै असीमित (चुनौती दिन नसकिने) अधिकार दिएको छ । वन ऐन अन्तरगत उपभोक्ता समूहहरूको गठनमा ठूलो अन्तर थियो । जिल्ला वन कार्यालय जि.वि.स.अन्तरगत पर्ने हुनाले वन उपभोक्ता समूहको स्वायत्तता कायम राख्न र मतभेद हटाउन साहै गाहो हुन्थ्यो । यही तरिकाले सार्वजनिक सङ्करण ऐन १९७४, जलस्रोत ऐन १९९२, विकाससंग पाइन्थ्यो । वन ऐन १९६१ लाई सर्वोच्च अदालतले यो विशेष अवस्थाका लागि बनाइएको विशेष ऐन हो भनिएकाले वन व्यवस्थापनमा यो नै प्रवल हुनु पर्यो । श्री ५ को सरकारले आफ्नो लक्ष्यलाई मध्यर पार्नु हुदैनथ्यो किनकि मतभेदहरू उछन् र वन विभागको कार्य योजनामा मतभेद समाधान गर्ने कार्यसूची छैनन् भनेर भनिएको थियो ।

प्राकृतिक स्रोतहरू खासगरी वनस्रोतहरूको स्वामित्व उपयोग र व्यवस्थापनका सम्बन्धमा साथै उपभोक्ता समूहहरू र गैर-सरकारी संस्थाहरूका सीमाहरूका बारेमा गा.वि.स. ऐन, जि.वि.स. ऐन र स्थानीय स्वसुशासन प्रस्तावित कानून (LSGB) थुप्रै पूरकहरूले, अन्तरविरोधहरूले, अन्तरहरूले भरिएका छन् । यही नै उपयुक्त समय हो - स्थानीय प्रभुत्वहरू र उपभोक्ता समूहहरूबीच सु-सम्बन्ध र संयोजनको परिभाषा गर्नु र वर्गीकरण गर्नु । स्थानीय प्रभुत्वहरू निश्चय नै बढी शक्तिशाली हुनेछन् र टिकट काट्न, कर उठाउन, शुल्क उठाउन इत्यादि गर्न उनीहरूलाई अधिकार हुनेछ । यसले गर्दा प्राकृतिक स्रोतहरूको चाहिनेभन्दा बढी बालीनाली गरिने छ, जसले गर्दा प्राकृतिक स्रोतहरूको विनाश गर्नेछ । त्यसैकारण लेखक स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सामुदायिक संगठनहरूको पारस्परिक सहयोगले, दीगो किसिमले नेपालको वन स्रोतहरूको व्यवस्था गर्न जरुरी देख्छ र साथै त्रुटी र अन्तरविरोधहरूलाई सच्याउन सल्लाह दिन्छ ।

वन ऐन १९९३, वन नियमावली, वातावरण संरक्षण ऐन १९९६, वातावरण संरक्षण नियमावली १९९७ वास्तविक दुवै हुन् भन्ने हिसाबले ध्यानपूर्वक प्रारूप तयार पारियो । त्यो भन्दा बढी, सरकारले गैर-सरकारी संस्थाहरूसंग नजिकमा रहेर काम गर्नु पर्छ भन्ने कुरालाई बढी भन्दा बढी महसुस गन्यो र स्थानीय जनतासंग काम गर्नु भन महत्वपूर्ण

ठान्यो । परिणामतः नयाँ-नयाँ संस्थाहरु देखा परे, संस्थाहरुबीच सु-सम्बन्ध जाली हुन थाल्यो अनि सामुदायिक वनको विस्तार तिब्र गतिमा बढन थाल्यो । बलपूर्वक गरिने कुरा भयपूर्ण पनि भए । नीतिहरु बनाउदै र तिनीहरुलाई सुधार गर्दै, कानूनी प्राप्तपत्रहरु तयार पार्दै, तिनीहरुलाई संसोधन गर्दै, थुप्रै संस्थामा उपभोक्ता समूहहरु निर्माण गर्ने लक्ष्य राख्ने काम दीगो र उचित किसिमको सामुदायिक वन कार्यक्रमभन्दा सजिलो भयो ।

सबभन्दा बढी माग गरिएका शक्ति सीमिततामा जमीनमाथिको हकको असुरक्षा र वन विभागले गरेका निर्णयको विरोध गर्न प्रभावशाली कानूनी सहाराको अभावले जन्माएको समस्याहरु थिए । आफूले लगानी गरेको समय, प्रयत्न र भौतिक वस्तुहरुको राम्रो भुक्तानी नपाउञ्जेलसम्म वन उपभोक्ता समूहहरु पूर्ण रूपमा सहभागी हुन अनिच्छुक हुन्थे । त्यसको विपरित भौतिक मुनाफा बढिरहेको प्रमाणित लेखाजोखा हेरेर व्यवस्थापन योजनालाई पछ्याउनचाहिं तिनीहरु चाहन्थे । संस्थागत अकर्मण्यतालाई विजय गर्न आवश्यक थियो । संभवतः यो भन्दा महत्वपूर्ण-जीउंदा निरुत्साहहरुले साँस फेरिरहेका थिएः अतिरिक्त कामको बोझ, बढेको उत्तरदायित्व, सफलतम नूतन पद्धतिहरुमाथिको नियन्त्रणमा केही छास, वर्तमान कमी-कमजोरीहरुका कारण मुनाफामा हास । जबसम्म सामुदायिक वन कार्यान्वयनले वन विभागका यी शुभेच्छाहरुमा बढी भर पर्नु पर्थ्यो तब यस्ता खाले आर्थिक र मनोवैज्ञानिक पक्षहरु कानूनका उत्साह (आत्मा) र अक्षर दुवैमा बलवान हुन सक्छन् ।

भन साहो, सामुदायिक वन कार्य योजनाले अझै पनि उपभोक्ता समूहहरुको अधिकार सीमित गर्न खोजेको देखिन्थ्यो । कार्य योजना तयार पार्दा, वन उपभोक्ताहरु जिल्ला वन अधिकारीबाट सघाइन्थ्ये । वन कानूनको परिधिभित्र उपभोक्ताहरु के कति प्राप्त गर्न सक्ये त्यो उनीहरुलाई स्पष्ट पारिदैनन्थ्यो । धेरै कार्य योजनामा नीति र ऐनको सुनियत प्रतिविम्बित हुँदैनन्थ्यो । नीति र व्यवहारको नसिद्धिने पछौटेपनले प्रगतिलाई अवरोध मात्र गर्दैनन्थ्यो; सरकारले सधाएका सबै कामहरु स्थानीय समुदायको हितका लागि भन्दा सरकारी हितका लागि बनाइन्छन् भन्ने विश्वासलाई मजबुत पार्थ्यो । वन अधिकृत-हरुभित्र रहेको प्रतिरक्षात्मक विचारधारा नचाहिने अर्धेलो खालको थियो, यसले वन संरक्षणका लागि आवश्यक वनको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगलाई रोक्थ्यो ।

वन विभागले थुप्रै सरकारी निकायहरुसंग काम गर्न आवश्यक हुन्थ्यो, अह जस्तै वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयसंग पनि-कानूनका साना-साना टुकाहरुलाई वन ऐन १९९२ अनुरूप बनाउन । गा.वि.स.लाई मध्यस्थको भूमिका प्रदान गर्न सम्भवत यो ऐनलाई संशोधन गर्नु पर्थ्यो । सल्लाहकारहरुको परिकल्पनालाई पनि ऐनमा समावेश गर्नु पर्थ्यो र गा.वि.स.को सदस्य भूमिकालाई विश्वस्त पार्नु पर्थ्यो । समस्या परेको बेला गा.वि.स.बाट सल्लाह प्राप्त गर्न वन उपभोक्ता समूहहरुले आफ्नो बैठकमा गा.वि.स.को प्रतिनिधिलाई बोलाउनु पर्ने कुरा ऐनमा व्यवस्थित हुनु पर्थ्यो । तर यसभन्दा अघि गा.वि.स.ले चाहिं वन उपभोक्ता समूहहरुलाई स्वायत्त संस्थाको रूपमा हेर्नु पर्थ्यो,

तिनीहरुको स्वायत्ततालाई, निर्णय गर्ने पद्धतिलाई र योगदानलाई आदरपूर्वक लिनु पर्थ्यो । गा.वि.स.र जि.वि.स.हरुले आफ्नो भूमिकालाई प्रवर्तक र सुगम बनाउनेहरुको रूपमा हेर्नु पर्थ्यो । तिनीहरुले सामुदायिक वनलाई लामो अवधिको आफ्नै योजनाको रूपमा र वन उपभोक्ता समूहहरुलाई उपभोक्ता समूहहरुको रूपमा हेर्नु पर्थ्यो-तिनीहरुको आफ्नै कानूनले उनीहरुलाई प्रोत्साहित गर्नु पर्थ्यो ।

परिवर्तनको सबभन्दा महत्वपूर्ण अगुवा पदबाट होइन, मानिसहरुको दृष्टिकोणबाट आउँथ्यो । १९९० भन्दा पहिले, नेपाली धेरै गाउँहरुले वनलाई सरकारी वन भन्ये आजकल हाम्रो वन भन्ने कुरा बढ्दो रूपमा प्रचलनमा आइरहेछ । यो शाब्दिक परिवर्तन विगतका चार वर्षको लामो बाटो पार गरेर आयो । राष्ट्रको प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणका लागि सामुदायिक वन कार्यक्रम सबभन्दा प्रभावकारी कार्यक्रम भए पनि वन उपभोक्ता समूहहरुले प्रतिकूल प्रभावलाई घटाउन वा साम्य पार्न कानूनी वा नीतिगत बनौटलाई विकास गर्नु पर्छ, संशोधन गर्नु पर्छ । विभिन्न सरोकार समूहहरुसंग छलफल र गंभीर वार्तालापमा समावेश हुनु र कार्यक्रम सफल पार्न निरन्तर रूपमा लागिरहनु अहिलेको समयको आवश्यकता हो ।

वन उपभोक्ता समूहहरु: नेपालको वन व्यवस्थाका लागि स्वशासित संस्थाहरु

- ए.एल.जोशीद्वारा

नेपालको सम्पूर्ण भूमिको अन्दाजी ३७ प्रतिशत, ४५ लाख हेक्टर जमीन वनले ढाकिएको छ, र यो बढी जसो पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित छ । यो क्षेत्रको वनका स-साना इलाकाहरु र चित्रमय स्वभावको वसोवासले गर्दा वन व्यवस्थापनको सामुदायिक वन एक मात्र विकल्प उपाय हो । तराईमा लामो, अलगिगाएको वन क्षेत्र छ, जहाँ सामुदायिक वनका साधसाथै राष्ट्रिय तहको व्यवसायिक वन व्यवस्थापन पनि संभव छ ।

नेपालको अर्थव्यवस्था जमीनमा आधारित छ । धेरैजसो जनसंख्या दीगो कृषिमा आधारित छन् । पहाडी खेतीपातीको उत्पादनशीलता कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेर नेपाली खेती प्रणालीमा जङ्गलले पूर्णता प्रदान गर्दछन् । वन उत्पादनहरुको उपयोग भौगोलिक क्षेत्रमा भर पर्छ - बढी चाप मध्य पहाडी क्षेत्रमा, शिवालिकहरुमा र तराई क्षेत्रमा छ, किनभने त्यहाँ नयाँ वसोवासका जनताहरुको घनत्व बढी छ । मध्य पहाडी क्षेत्रमा र शिवालिकहरुमा वनको उपयोग स्थानीय र घरेलु प्रयोजनकालागी हुन्छ, तर तराईमा भने गैर-कानूनी किसिमले वन फडानी गरेर खेतीपाती गरिन्छ, नेपालमा वा भारतका बजारहरुमा काठपात बेचिन्छ ।

१९५१ सम्म, साधारणतया वनहरु राष्ट्रिय सरकारको आम्दानी बढाउन उपयोग गरिन्थ्ये । तर पछिल्ला वर्षमा राजस्व बढाउन नीति व्यवस्थापनमा परिवर्तन ल्यायो । सरकारले १९५७ मा चालेको व्यक्तिगत वनहरुको राष्ट्रियकरण व्यवस्थापनको पहिलो

कदम थियो । राष्ट्रियकरणको लक्ष्य थियो - बढ़ो व्यक्तिगत हस्तक्षेपलाई सीमित गर्नु राष्ट्र र राष्ट्रका बहुसंख्यक जनताको हितलाई सुरक्षित गर्नु । ऐनको मर्म र अनुभूतिलाई राम्ररी व्यक्त गर्न सफल नभएको, तुरुन्तातुरुन्तै व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरु चालू गर्न नसकेको कारणले बस्तुतः मालिकहरुले फाइदा उठाउन थाले, वनहरु विनास गर्न थाले, र वन भूमिहरुलाई खेतीपाती गर्ने व्यक्तिगत जमीनमा भकाभक बदल्न थाले । दण्डको, राजस्वको, बिकीको, सुरक्षाको कुनै व्यवस्था भएन । वैज्ञानिक व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरु तुरुन्तै लागू गरिएनन् । यी नीतिहरुले सरकारी कर्मचारीहरुको शक्तिलाई बढायो । सरकारी अधिकारीहरु र स्थानीय उपभोक्ताहरुबीच ठूलो खाडलको सृजना गर्यो । यस्ता ऐनहरु र क्रियाकलापहरुका नकारात्मक परिणामहरुलाई हल गर्नु पर्छ भनेर सरकारले महसुस गर्नु भन्दा पहिले यसरी बीस वर्ष बितेर गए ।

वन ऐन १९६१ अन्तरगत, सामुदायिक वन ऐन पहिलो पटक पञ्चायत वनहरु र पञ्चायत संरक्षित वन नियमहरु १९७८ को रूपमा तयार भयो । यी नियमहरुले वन क्षेत्रहरु, स्थानीय गाउँ पञ्चायतहरुलाई सुम्पिए, जुन वन क्षेत्रहरुको वरिपरि त्यसको उपयोग गर्ने समुदायहरु थिए । व्यवहारिक रूपमा भन्ने हो भने, स्थानीय पञ्चायतले सामुदायिक वनहरुको व्यवस्था पनि गर्न सकेन, हेरविचार पनि गर्न सकेन । माग चाहिँ थियो, स्थानीय उपभोक्ताहरुलाई वनहरु सुम्पिइयोस् भन्ने, जुन व्यवहारिक पनि थियो । १९८७ मा सामुदायिक वन नियम, वनहरु सोझै उपभोक्ताहरुलाई सुम्पिने हिसाबले संशोधित भए ।

१९८९ को राजनैतिक आन्दोलनले पञ्चायत व्यवस्था उन्मूलन गर्यो र नेपालमा प्रजातन्त्र पुनःस्थापना भयो । प्रजातन्त्रको उत्साह अनुसार वन उपभोक्ता समूहहरुलाई अझै बढी उत्तरदायित्वहरु र अधिकारहरु दिएर, वन ऐन १९९३ र वन नियम १९९५ तर्जुमा गरियो । सामुदायिक वनहरु जसलाई साँच्चकै आवश्यक थियो, जो साँच्चकै व्यवस्था गर्न सक्ये, तिनै जनताहरुद्वारा व्यवस्था गरियो । साथसाथै वन विभाग मार्फत् तालीम र प्राविधिक सहयोगको रूपमा सरकारबाट सहयोग पनि प्राप्त भयो । वन ऐन १९९३ को सामुदायिक वन खण्ड संसार प्रसिद्ध भयो - एकदम प्रगतिशील, एकदम उन्नत र अद्वितीय ऐन कानूनको रूपमा । नेपालको ६१ प्रतिशत वन क्षेत्र संभाव्य सामुदायिक वन क्षेत्र भएको कुरा सामान्य अध्ययनले पनि देखायो ।

जेहोस्, सामुदायिक वन कार्यक्रमलाई पूर्ण रूपमा सफल बनाउन केही त्रुटी, केही जबरजस्ती, केही मतभेदहरु हल गर्न बाँकी नै रहे । सामुदायिक वनका लागि वन विभागका कर्मचारीहरुको प्रवल कार्यहरुको जरुरी पर्छ । खासगरी हरेक वर्ष धेरै वन उपभोक्ता समूहहरु थिए । काम अघि बढाउन स्थलगत कर्मचारीहरुको थप आवश्यकता पन्यो; यता १९९२ मा वन विभागको पुनर्गठन गर्दा चाहिँ स्थलगत कर्मचारीहरु हटाइए- वास्तविकता यस्तो थियो । जुनबेला सामुदायिक वनले पहाडमा

राम्ररी प्रगति गरिरहेको थियो, त्यो बेला धेरै कारणहरूले गर्दा तराईका वनहरूमा भने वन उपभोक्ता समूह निर्माणमा ढिलाई भइरहेको थियो ।

१९९५ का उप-नियमहरु तर्जुमा गरिसकदा पनि अझै केही कमजोरीहरु जीउँदै थिए । आँशिक रूपमा ती कमजोरीहरु वन उपभोक्ता समूहहरूले गलत तरिकाले काम गर्दा वन विभागको प्रतिकृयाको सीमितता सामुदायिक विकास कार्यका लागि वन उपभोक्ता समूहको आम्दानी खर्च गर्दा निर्देशनको आवश्यकता र सामुदायिक वन व्यवस्था गर्दा वन उपभोक्ता समूहहरु अनि गा.वि.स./वार्डहरूबीचको सम्बन्धको अस्पष्टता ।

अर्को सवाल नेपालको विस्तारित विकेन्द्रीकृत सरकारी प्रणालीसंग सम्बन्धित थियो । वास्तवमा वन उपभोक्ता समूहहरु हालमा गा.वि.स. र जि.वि.स.हरूसंग आधिकारिक रूपले सम्बन्धित थिएनन् । सामुदायिक वन व्यवस्थापनका आधारभूत दायित्व वन उपभोक्ता समूहहरूसंग मात्र रहेपछि तिनीहरु स्थानीय सरकारी संस्थाहरूसंग पारस्परिक सहयोगको भूमिकाले जोडिनु पर्यो । यतिवेला, विकेन्द्रीकरण ऐन र वन ऐन-खासगरी सामुदायिक वनको व्यवस्थामा राम्ररी विश्लेषण गरेर हेच्यो भने, एक अर्कोसंग जुझ्ने, एकले अर्कोलाई हस्तक्षेपपूर्वक ढाक्ने थप्रै नियमावलीहरु पाउन सकिन्छ; जबकि दुबै ऐन कानून विकेन्द्रीकरण र स्थानीय तहलाई सशक्तिकरण गर्ने धारणाले बनेका हुन् । पञ्चायतका नेताहरूले सामुदायिक वनहरूलाई नियन्त्रण गर्ने पहिलेको प्रयत्न असफल भयो र पछि बनेका ऐन कानूनले के कुरा प्रष्ट पारे भने वन व्यवस्था गर्न उपभोक्ताहरु तै सक्रीय र सशक्त हुनु पर्दै ।

स्वयं सेवक रूपमा वन व्यवस्थापन कृयाकलापमा लाग्ने, वन उत्पादनहरु बेचेर आम्दानी बृद्धि गरी दिने साथ-साथै सरकार र दातृसंस्थाहरूबाट अनुदान प्राप्त गरी दिने सदस्यहरु भएको, धेरै कारणहरूले बलिया वन उपभोक्ता समूहहरूको स्थापनाले अतिरिक्त आयको बाटो खोल्यो । शुरु-शुरुमा यस्ता आयहरु वन विकासका लागि मात्र खर्च गरिन्थ्ये तर जब आम्दानी जम्मा हुन थाल्यो, वन संचालन गर्ने पैसा लाग्दैनथ्यो । सरकारले कानून संसोधन गर्न्यो, जसले गर्दा वन उपभोक्ता समूहहरूको अतिरिक्त आय सामुदायिक विकासका कार्यहरूमा पनि खर्च गर्न सकिने भयो; जस्तै- खाने पानीका लागि, सिंचाई, विद्यालय, स्वास्थ्य, सर-सफाई, बाटो र सामाजिक कार्यहरूका लागि । यसले गर्दा सरकारी अनुदानले मात्र हुने गरेको सामुदायिक विकास कार्य भन्दा धेरै विकास कार्यहरु हुन थाले । उपभोक्ताहरूको शापथको सकारात्मक प्रभाव पर्न थाल्यो । यसरी आर्थिक स्रोतहरु पैदा गर्ने सामुदायिक वनलाई स्थानीय सामुदायिक विकासको सन्दर्भमा केन्द्रमा रहेर काम गर्न संभव भयो ।

सामुदायिक वन, नेपालमा वन व्यवस्थापनका लागि एक मात्र वैकल्पिक उपाय भयो । यसलाई विकेन्द्रीकरण र प्रजातान्त्रीकरण गरिएको थियो । सबै किसिमका उपभोक्ताहरु वन उपभोक्ता समूहहरूमा समावेश हुन सक्थे । सामुदायिक वनबाट उत्पन्न हुने

स्रोतहरूबाट सामुदायिक विकासका लागि सामुदायिक वनलाई प्रभावकारी ढङ्गमा प्रयोग गर्न सकिने रणनीतिका रूपमा देखियो । अहिले भइरहेका कार्यक्रमलाई वाधाविहीन रूपमा अगाडि बढाइरहनु पर्छ । स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सरकारी निकायहरूले सामुदायिक वन कार्यक्रमहरूलाई योजना गर्ने, पर्यवेक्षण गर्ने भूमिका पनि निभाइरहनु पर्छ ।

छलफलका सहभागीहरूबाट टिप्पणीहरू

कल्याण राज पाण्डे, टोली नेता, सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रम, संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम, नेपाल

“म वन विशेषज्ञ होइन तर म सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रमको रूपमा चिनिने विकेन्द्रीकरण र स्वशासन कार्यक्रममा काम गर्छु । यसलाई संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रमले राष्ट्रिय योजना आयोगसंग मिलेर २० वटा जिल्लाहरूमा सञ्चालन गरेको छ । यस सन्दर्भमा उठेका केही बूँदाहरूको बारेमा म टिप्पणी गर्न चाहन्छु । जोशीजीले भन्नु भयो—विकेन्द्रीकरण लागू भइरहेको छैन, किनभने केन्द्र आफ्नो अधिकार गुमाउन चाहेनन् । उहाँ आफै सरकारी कर्मचारी हुनुहुन्छ । यस्तो बुझिन्छ कि मानाँ उहाँ पनि विकेन्द्रीकरण चाहनु हुन्न । म उहाँको बूँदासंग सहमत छु । धेरै वर्षदेखि विकेन्द्रीकरणको चर्चा चलिरहे तापनि हामीले भने खासै उन्नति गर्न सकेका छैनौ । किनकि विकेन्द्रीकरणका कानून र नियमहरू केन्द्रबाट बनाइन्छन् । हामीले यी कानून र नियमहरूद्वारा कसरी विकेन्द्रीकरण ल्याउन सक्छौ ? यदि हामी विकेन्द्रीकरण र स्वशासनका बारेमा सोचिरहेको छौ भने यी तलबाट आउनु पर्छ - सर्वसाधारणस्तर-बाट । तलबाट माथि उठ्ने पद्धति । मैले भन्न खोजेको के भने, उपभोक्ता समूहहरूलाई सञ्चालित गरेर तिनीहरूको क्षमता बढाउनु पर्छ । सहभागितात्मक जिल्ला विकास कार्यक्रम समुदाय, गा.वि.स.हरू र जि.वि.स.हरूसंग तिनीहरूको क्षमता विकास गर्न कार्य गरिरहेछ र विकास कार्यमा तिनीहरूलाई संयोजित पनि गरिरहेछ । कानून संसोधन गर्ने सन्दर्भमा मेरो विचारमा यो गाहो कुरा हो । यदि संसदले स्वसुशासन सम्बन्धी प्रस्तावित कानून अनुमोदन गर्छ भने ३६ वटा अरु नियमहरू संसोधन गर्नु पर्छ । को चाहन्छ यी सबै नियमहरू बदल्न ? इच्छै भए पनि विभिन्न मन्त्रालयहरू र अन्य निकायहरूसंग कसले संयोजन गर्छ ? गा.वि.स.र जि.वि.स.हरूलाई प्राविधिक क्षमताको साथसाथै हामीले उनीहरूलाई उत्तरदायित्व पनि दिनु पर्छ । सम्बन्धित निकायहरू र स्थानीय संस्थाहरू बीचको झगडा अन्त हुनु पर्छ । यदि हामी विकेन्द्रीकरण र स्वशासनको लक्ष्यसम्म पुग्न चाहन्छौ भने ।”

सूर्य अधिकारी, कानून अधिकृत, वन विभाग, श्री ५ को सरकार, नेपाल

“कानूनहरू सधै नै संसोधन गर्न सकिन्छ । मलाई लाग्छ, यस खालका कार्यशाला गोष्ठीका परिणाम र सल्लाहले कानूनहरू बनाउन मद्दत गर्छ । स्थानीय रूपमा निर्वाचित

सदस्यहरुलाई कसरी जिम्मेवार बनाउने र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुसंग कसरी संयोजित गराउने ? यसका लागि कस्ता खाले नीतिहरु बनाउनु पर्छ ? हामी विकेन्द्री-करण ऐन र वन ऐनलाई कसरी एक अर्काको पूरक बनाउन सक्छौ ? यस बारेमा हामीले सोच्नु पर्छ । स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरु र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरु एक अर्कासंग संयोजित हुनु पर्छ र संगसंगै काम गर्नु पर्छ ।”

**राकेश शार्मा, उप-निर्देशक, उत्तर प्रदेश एकेडेमी अफ एडमिनिष्ट्रेशन,
नैनीताल, उत्तर प्रदेश, भारत**

“जोशीजीले भन्नुभयो कि, सामुदायिक वन समूह बृद्धि हुनु पर्छ । यदि यस्तो हो भने, थाती रहेका निवेदनहरु उचित समयमै कारबाई गर्नु पर्छ । नेपालको सामुदायिक वन कार्यक्रम एकदम राम्रो छ, तर विकेन्द्रीकरण विकास पद्धति गा.वि.स.हरुको माध्यमसंग जोडिएको छ । गा.वि.स.लाई कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अनुदान दिइन्छ, तर सामुदायिक वनले कुनै अनुदान पाउँदैन त्यसको सट्टा आत्मनिर्भर होस् भनेर आशा गरिन्छ । सारा हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रका राष्ट्रहरुले सामुदायिक वनको नमूनामा आधारित वन केन्द्रित विकासको बारेमा सोचे राम्रो हुँदैन ? पहाडी क्षेत्रमा यति महत्वपूर्ण कुरा मानिसकेपछि सामुदायिक वन समूहलाई नै एउटा स्थानीय संस्था किन नमान्नु ?

मेरो दोस्रो बँडा के हो भने, सामुदायिक वन, वन अधिकृतहरुले निर्माण गर्दैन्, वन विभागमा अपिल सुन्ने अधिकार रहेको वन विभागको कृपा मार्फत; यो कुरा प्राकृतिक नियमको सिद्धान्तको एकदम विपरित छ । समुदायसंग यति धेरै मैलिक ज्ञान छ भने, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कार्य योजना जिल्ला वन कार्यालयको साटो सामुदायिक वनको निर्वाचित संस्थाबाट किन अनुमोदन नगराउने ? सामुदायिक वनका निमित्त विस्तृत मार्गदर्शन हुनु पर्छ । सामुदायिक वनहरुलाई समानान्तर संस्थाहरुको रूपमा सृजना गरिएको छ, तर तिनीहरुलाई कुनै किसिमको जीवात्मक सम्बन्ध दिइएको छैन । यसलाई समाधान गरिएन भने, यो अवस्थाले अरु धेरै मतभेदहरु उत्पन्न गर्नेछ । मेरो विचारमा सामुदायिक वनलाई विकेन्द्रीकरणको नाममा मान्यता दिनु पर्छ ।”

विजय राज पौड्याल, जिल्ला वन अधिकृत, नुवाकोट जिल्ला, नेपाल

“हामीले सुन्नौ, कसरी वन ऐन र कानूनहरु बदलिन्छन् र हामीले के पनि सुन्नौ भने ती एक अर्कोसंग बाँझ्ने खालका पनि हुन्छन् । त्यो भन्दा थप हामीले के पनि सुन्नौ भने कहिलेकाही सामुदायिक वन कार्यक्रमहरुलाई बाधा पुऱ्याउने राष्ट्रिय चाहना पनि हुन्छ । निश्चय नै, राष्ट्रिय र स्थानीय चाहनासंग एकदमै जुङ्ने अन्तर्राष्ट्रिय शपथहरु पनि हुन सक्छन् । यसकारण यो सवाल पनि राम्ररी नै परिभाषित भएको छ ।

आम्दानी र चाहनाको सवाल वन, गा.वि.स.र सामुदायिक वन समूहहरूसंग भर पर्ने हुनाले यिनीहरू एक अर्कासंग संयोजित हुनु पर्छ । वन आधारित पद्धति पनि अलगै हुनु पर्छ । सामुदायिक वनले आय उत्पन्न गर्ने हुनाले विकासमा यसले सकारात्मक भूमिका खेल्छ । हामीले ध्यान दिनु पर्छ कि हाम्रो चाहना के हो ? देशको विकास के हो ? गरीबी उन्मूलन ? महिलाहरूको स्तर उठाउने ? महिलाहरूलाई सम्पत्तीको अधिकार, व्यवस्थापनको अधिकार र उपभोक्ताको अधिकारको र्यारेन्टी नगरउञ्जेलसम्म विकास संभव छैन ।”

ओताहरूबाट आएका विचार

“प्रजातन्त्रलाई कसरी बलियो बनाउने भन्ने बँडा महत्वपूर्ण छ । तपाईंको जुनसुकै समूह भए पनि लिङ्गमा आधारित प्रजातन्त्रिक सिद्धान्त हुनु पर्छ र न्यायलाई कडाईका साथ पालना गरिनु पर्छ । मेरो प्रजातन्त्रमा विश्वास छ भने, मलाई निर्वाचित संस्थाहरूमा विश्वास छ । हामी सबै प्रजातन्त्रमा विश्वास गछौं । म सर्वसम्मतिमा विश्वास गर्दिनँ । गाउँमा जहाँ-जहाँ सर्वसम्मति कायम गरिएको छ, त्यहाँ शाषक वर्गले शक्तिशाली पदहरू ओगटेका छन् । सुविधाविपन्न वर्ग र महिलाहरूलाई अगाडि ल्याउन सर्वसम्मतिको पद्धतिमा बाटै छैन । यो कुरा, हो कि होइन भनेर बुझ्न मन छ भने तपाईंहरूले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा महिलाहरूको संख्या र तिनीहरूले पाएको पद हेरे हुन्छ । मैले सुनेको छु, धेरै ठाउँहरूमा महिलाहरूलाई राजीनामा गर्न भनियो र त्यसका लागि तत्काल पैसा पनि दिइयो । (महिला सदस्यहरू भएको समूहहरूको आधारमा ?) । सबैधानिक रूपमा निर्वाचित संस्थाहरू उत्तरहरू हुन्, चाहे यो सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, जल उपभोक्ता समूह, सडक उपभोक्ता समूह आदि होस् । यी सबै समूहहरूले स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूसंग संयोजित भएर काम गर्नु पर्छ ।”

“हामीले कानूनहरू र नीतिहरूको नक्कलीकरणलाई हटाउनु पर्छ । हामीले देखेका छौं, जब जनताहरू कुनै कार्यक्रमको नेतृत्व गर्दैन्, त्यहाँ मतभेद हुँदैन तर जब कार्यक्रमहरू शासकहरूबाट नेतृत्व गरिन्दैन् तब मतभेदहरू उढ्दैन् । त्यसकारण म भन्नु, उपभोक्ता समूहहरूलाई कानूनी सत्ताको पद दिइनु पर्छ ।”

“नियम र नियमावलीहरू एकातिर छन्, उपभोक्ता समूहहरू अर्कोतिर छन् । तैपनि समुदाय यसलाई सम्भाल्न अझै सक्षम छ । वन सम्बन्धी नियम र नियमावलीहरू सर्व साधारण स्तरबाट बनाइएपछि मात्र यथार्थ र व्यवहारिक हुन्दैन । सिद्धान्तको सुगा रटाइमा मात्र नियमहरू र नीतिहरू बनाइए भने तिनीहरूले काम गर्दैनन् ।”

“विकेन्द्रीकरणको सबभन्दा बलियो हेतु, जसलाई राष्ट्रिय र राज्यस्तरबाट प्रयत्न गरियो, विभागीय पहुँच हो । तर यो कामयाबी भएन । विकेन्द्रीकरणको सवालमा विभागीय

पहुँचहरु भन्दा क्षेत्र-आधारको आवश्यकता प्रत्याभूत हुन्छ । जब विकेन्द्रीकरणको पद्धति शुरू हुन्छ, स्वतः हुने जस्तो गरी सबै राष्ट्रिय कानूनहरु एक अर्कासंग बाँझिन्छन् । एउटा समस्या के छ भने, जब हामी विकेन्द्रीकरण शुरू गछौं, त्यो बेला विभागीय ऐन लागू गरे जस्तै गरी लागू गछौं । यसो गर्दा एउटा आयोग अगाडि बढेर सबै सवालहरूलाई केलाउदै विकेन्द्रीकरणको पद्धतिमा पुग्नु भन्दा दबाव दिएर लागू गर्न खोजे जस्तो हुन्छ ।”

“अर्को सवाल कानूनी पद-क्रमको बारेमा हो । प्रायः सबै देशहरूमा खास भन्ने हो भने बजेट कार्यालयको अर्डरको भरमा दिइन्छ र विशेष कुनै निकायको चारदिवारी भित्रबाट हुन्छ । हामी यस किसिमको कार्यालयको अर्डरमा आधारित नगद-भुक्तानीलाई स्वीकृत दिन सक्छौं ? आर्थिक स्रोतहरूले नीतिहरूको कार्यान्वयनमा असर पार्छन् । भारतमा संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यालय अर्डरमा झुण्डिरहेको छ, जब सम्बैधानिक प्रावधान भने समीपमा जोडिएको वन पञ्चायतलाई वन क्रियाकलापको जिम्मा दिनु पर्ने हो ।”

“भौगोलिक अवस्था अनुसार आफैले व्यवस्थापनको निर्णय गर्न सक्ने गरे, उपभोक्ता समूहहरूलाई सशक्तिकरण गर्नु पर्छ, र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरूलाई पनि समावेश गर्नु पर्छ ।”

“सवाल हो, राजनीति, विकास र जनता । यी विभिन्न क्षेत्रहरूबीच एक अर्कासंग राम्रो संयोजन र सन्तुलन हुनु पर्छ ।”

“हामीले कानूनहरूको नक्कलीकरण निर्मूल गर्ने उपायहरु खोज्नु पर्छ । हामी कसरी सर्व साधारण-तहका जनताहरूलाई माथि उठाउन कानून र नीतिहरु निर्माण गर्न सक्छौं ?”

“यो सभाले शक्तिको सवालमा र स्थानीय रूपमा निर्वाचित संस्थाहरु उपभोक्ता समूहहरूबीच कसरी संयोजन गर्ने भन्ने सवालमा एउटा निचोड निकाल्नु पर्दछ । म के अनुभूत गर्दू भने, जिल्ला वन अधिकृत भन्दा उपभोक्ता समूहहरूलाई बढी अधिकार छ । किनकि उनीहरूलाई रुख काट्ने अधिकार छ, तर जिल्ला वन अधिकृतलाई यस्तो अधिकार छैन । त्यसले हामी जिल्ला वन अधिकृतहरूले कुनै पनि शक्तिलाई सीमित पारिरहेका छैनौं, बरु छोड्दिइरहेका छौं ।”

नारायण बेलबासेको प्रत्युत्तर

“स्वशासनको प्रस्तावित कानून लागू गर्न ३६ वटा कानूनहरु बदलन संभव छ कि छैन भन्ने सवालमा मेरो उत्तर छ - सकिन्छ । यसको लागि सरकारले शपथ खान जरुरी छ र सरकारी एउटा निकायले उत्तरदायित्वको नेतृत्व लिनु पर्छ । सरकारी निकायहरु

भित्रको पक्षपातलाई गोल मेच छलफलबाट हटाउन सकियो भने यी कानूनहरु संसोधन गर्न सकिन्छ । तर यो सजिलै हुने कुरा चाहिँ होइन ।”

“स्थानीय विकेन्द्रीकरण कानूनको सम्बन्धमा उपभोक्ता समूहहरु उल्लेखित छन् तर तिनीहरु परिभाषित भने छैनन् । कार्यपत्र प्रस्तुत गर्दा मैले यो कुरा भनेको छु । मलाई लाग्छ, उपभोक्ता समूह उल्लेख भएपछि त्यसले वन उपभोक्ता समूहहरुलाई पनि जनाउँछ ।”

“विकेन्द्रीकरण विभागीय कानूनको रूपमा भन्ने कुरा धेरै मान्य छ । मलाई लाग्छ, सबै कानूनमा विकेन्द्रीकरणको आयाम हुनु पर्छ । विकेन्द्रीकरणको अलगै कानून ल्याउन आवश्यक छैन । विकाससंग होस् वा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनसंग होस् जोडिएका सबै कानूनहरुमा विकेन्द्रीकरणका आयामहरु समावेश गरिएका छैनन्, भने विकेन्द्रीकरण विभागीय कानूनका रूपमा कहिलै प्रभावशाली हुन सक्तैन ।”

“एउटा प्रश्न उठाइएको थियो, कानूनी प्रस्तावित कानूनभित्रका मतभेदहरुले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुलाई असर पार्न सक्छन् कि भन्ने । तर म भन्छु, यो खासै कुरा होइन किनकि सर्वोच्च अदालतको निर्णयले भन्छु, वन ऐन वनसंग सम्बन्धित क्रियाकलापका लागि र वनसंग सम्बन्धित स्रोतहरुका लागि सबभन्दा प्रवल कानून हो । स्वशासनको प्रस्तावित कानून अनुमोदन भए पनि वन ऐन नै प्रवल रहन्छ ।”

“उपभोक्ता समूहहरुले कुन किसिमका वन स्रोतहरु उपयोग गर्ने पाउने अधिकार छ भन्ने प्रश्न पनि उठेको थियो । यस बारेमा विभिन्न निकायहरुबीच मतभेद छ । कार्यपत्रमा स्पष्ट पारिए जस्तै सबैले मेरो अधिकार छ भनेर दाबी गर्दछन् ।”

ए.एल.जोशीको प्रत्युत्तर

“हामीले राजनीति र विकास अनि विकास र जनतालाई एक अर्कोबाट अलग राख्नु हुँदैन । किनकि तिनीहरु महत्वपूर्ण ढङ्गले जोडिएका छन् । उपभोक्ता समूह र गा.वि.स.एक अर्कासंग मिलेर बस्नु पर्छ । वनसंग सम्बन्धित नीतिहरु र कानूनहरु धेरै प्रजातान्त्रिक र विकेन्द्रीकृत छन् । यसमा शङ्का गर्ने ठाउँ छ, जस्तो मलाई लाग्दैन । सबाल कसरी सबल पार्ने भन्ने मात्र हो । हामीले अहिले सोच्नु पर्ने कुरा हो, कसरी राम्रोसंग सबै संयोजित हुने, किनकि हामी सबै विकासलाई नै अन्तिम परिणतिको रूपमा हेरिरहेछौं ।

केही सबालहरुमा भने, तराईको वन क्षेत्र हस्तान्तरणमा केही ढिलाई भइरहेछ । यसमा धेरै सबालहरु समावेश छन् । तर हामीलाई लाग्छ सामुदायिक वन कार्यक्रम नेपालको तराई क्षेत्रमा पनि बढ्नु पर्छ र विस्तारित हुनु पर्छ ।”